

Василь Купрійчук,
кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Державне управління гуманітарним розвитком національних меншин в Україні у добу національної революції (1917-1920 рр.)

У статті розглядається державно-управлінський вплив Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР на гуманітарний розвиток національних меншин у добу української національної революції (1917-1920 рр.). Аналізуються основні напрями та шляхи реалізації їхньої гуманітарної політики.

Ключові слова: державне управління, національні меншини, гуманітарний розвиток, уряд.

The article deals with state-management influence the Central Council, the Hetmanate and Directory UNR on human development of national minorities in day Ukrainian national revolution (1917-1920 rr). The basic directions and ways to implement their humanitarian policy.

Key words: public administration, national minorities, human development, and government.

Постановка проблеми. Становлення державного управління і національно-гуманітарне відродження українського народу в добу визвольних змагань 1917-1920 рр. було підготовлено самим історичним розвитком українського суспільства. Ця боротьба розпочалася фактично вже в перші роки після ліквідації автономії козацько-гетьманської держави Російською імперією і тривала впродовж всього ХІХ - початку ХХ ст. Долаючи різні перешкоди політичного, економічного, культурного характеру, українські громадські, культурні діячі, різні організації вели послідовну й настійну боротьбу за відродження державності українського народу, його вільний гуманітарний та духовний розвиток. Ця боротьба знайшла своє логічне завершення і практичне втілення в життя в ході української національної революції 1917-1920 рр., у процесі якої було відроджено українську державність,

проголошено її незалежність. Важливим елементом гуманітарної політики Української держави було державне управління гуманітарним розвитком національних меншин. Цій проблемі Українська держава приділяла неослабну увагу впродовж усього свого існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем державного управління гуманітарним розвитком національних меншин у добу української національної революції розпочалося вже в 1917-1920 рр. Питання розвитку культури, освіти й науки, національної автономії, вільного розвитку національних меншин за доби Української Народної Республіки, Української Держави гетьмана П.Скоропадського розглядали безпосередні учасники тодішніх національно-визвольних змагань - М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, М.Міхновський, П.Холодний, С.Черкасенко, О.Дорошкевич, М.Шаповал, П.Христюк та інші урядові працівники, державні, політичні й культурні діячі. У статтях, замітках, на сторінках тогочасної періодики та в окремих працях вони порушували питання державного будівництва, пов'язані з вільним розвитком національних меншин, у тому числі і їх культури.

У наш час етнополітичний аспект цієї проблеми розглянуто в роботах Ю.Вілкова, В.Євтуха, О.Малиновської, М.Кармазінової, Б.Парахонського, М.Пірен, А.Попка, Т.Сенюшкіної, В.Скуратівського, В.Ткаченка, В.Трощинського та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Роль державного управління гуманітарним розвитком національних меншин у добу національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. на різних рівнях досліджується науковцями, у тому числі й вітчизняними, достатньо давно. Однак не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань, зокрема: зусилля держави щодо створення закладів освіти, культури для національних меншин у сільській місцевості, процес модернізації матеріально-технічної бази гуманітарних закладів, забезпечення їх кадровим потенціалом та ін.

Мета статті - дослідити зміст та з'ясувати вплив державного управління на гуманітарний розвиток національних меншин в Україні в добу національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр.

Виклад основного матеріалу. В умовах розбудови незалежної України, заснованої на демократичних засадах, у науковців з'явилися широкі можливості по-новому вивчити і проаналізувати історію державного управління Української держави без ідеологічних цензур, заборон, перекручень і фальсифікацій.

Гуманітарні перетворення доби національної революції уряди України нерозривно пов'язували з вільним розвитком національних меншин, у тому числі і їх культури. Основи вирішення цього питання на державному й

законодавчому рівні заклала Українська Центральна Рада, задекларувавши найширші права національних меншин у першому, третьому Універсалах та законі про національно-персональну автономію, у якому зазначалося, що кожна нація, яка проживає в межах Української Народної Республіки, має право на національно-персональну автономію. Згодом основні положення закону про автономію ввійшли окремою главою (Глава 8) в Конституцію УНР, прийняту Малою Радою на останньому своєму засіданні 28 квітня 1918 р. [1].

Серед національних меншин, які заселяли Україну, найбільшою була російська діаспора, чисельність якої сягала близько 4 млн осіб (16 % населення України). І тому урядом Центральної Ради було розроблено низку державних заходів, які в процесі українізації суспільного життя не утискували національних прав росіян, а навпаки, давали можливість і гарантії вільного розвитку їх культури в межах українських земель.

Друге місце за кількістю населення серед національних меншин займала єврейська громада. На 1917 р. євреїв в Україні мешкало 2,6 млн осіб. Серед інших національностей в Україні проживало 520 тис. поляків, 500 тис. німців, десятки тисяч греків, сербів, болгарів, чехів, румунів, угорців та представників інших народів. Керівництво уряду УНР надавало державно-управлінську підтримку гуманітарному розвитку всіх цих національних меншин. Одним із головних завдань уряду стала розбудова шкільної освіти з рідною мовою викладання. Саме в середовищі національних меншин був надзвичайно високий рівень неписьменності дорослого населення, а діти здебільшого не мали можливості вивчати в школах рідну мову, культуру, історію.

Керівництво Центральної Ради поставило перед "Товариством шкільної освіти" завдання надати допомогу національним меншинам насамперед у створенні початкових шкіл, гімназій, училищ, різних культурних закладів і підготовці для них педагогічних кадрів і організаторів культурної роботи.

Варто зазначити, що практична культурна робота в цьому напрямі найбільш активно почала проводитися серед єврейського населення. У 1917-1920 рр. євреї в основному проживали у великих і середніх населених пунктах України - Києві, Одесі, Катеринославі, Житомирі, Вінниці, Ніжині, Бердичеві та інших містах, чисельність яких сягала від 20 до 60% від загальної кількості населення. До 1917 р. єврейська община України за свій рахунок та за часткової дотації з боку держави створила й утримувала 240 початкових, 100 середніх шкіл, кілька десятків училищ. Крім цього, у місцях компактного проживання єврейського населення діяли національні бібліотеки, культурні центри, видавалася періодична преса, навчальна й художня література. Та, незважаючи на ці, досить вагомні показники, із 270 тис. єврейських дітей шкільного віку лише 96 тис. мали можливість відвідувати школи, а решта не могли отримати навіть початкову грамоту. Також у шко-

лах переважно вивчалися застарілі предмети, пов'язані з релігією і старовинними єврейськими традиціями [2, с.73].

Влітку-восени 1917 р. урядом Центральної Ради, а згодом й за участі створеного Генерального Секретаріату єврейських справ у місцях, де мешкало багато євреїв, за державні кошти розпочали відкриватися національні початкові школи, гімназії й училища. Крім цього, у діючих українських і російських школах відкривалися єврейські класи з викладанням рідною мовою з першого класу. У їх навчальні програми, поряд із загальнообов'язковими дисциплінами, вводилося вивчення єврейської літератури, історії, культури, релігії.

Також Центральна Рада прийняла закон про передачу в підпорядкування Генерального Секретаріату освіти всіх типів шкіл національних меншин, а їх представників увела до складу "Союзу вчителів" та парламенту України. Ці державні заходи дали можливість перевести питання розвитку освіти національних меншин із площини громадсько-меценатської опіки на державно-управлінський рівень і вирівняти у моральному, економічному й політичному плані право всіх народностей на здобуття належної освіти та розвиток своєї культури.

Досить вагому державну підтримку Центральна Рада надавала польській меншині. Так, наприклад, дві польські гімназії Києва отримали від держави 60 тис. крб допомоги, що дало змогу значно збільшити прийом дітей поляків до цих гімназій і поліпшити в них навчання.

Завдяки фінансово-управлінській допомозі з боку уряду у південних районах України для німецького населення було відкрито десятки початкових національних шкіл, кілька гімназій, мережу курсів грамотності дорослих, бібліотек, навчальних закладів з підготовки учителів і працівників гуманітарної сфери. За державні кошти відкривалися грецькі, сербські, болгарські, чеські, вірменські, татарські школи та інші.

Ці факти дають підстави стверджувати, що державно-управлінські заходи Центральної Ради й уряду щодо гуманітарного розвитку національних меншин здійснили в цьому напрямі революційний перелом і законодавчо забезпечили право національних меншин на вільний розвиток їх культури за межами їхніх етнічних земель, на теренах іншої країни, й надали цьому процесу вагому державну матеріальну підтримку. Це відкрило етнічним меншинам України широку перспективу для розвитку їх національної мови, літератури, мистецтва, дало можливість здобувати дітям і дорослому населенню освіту у рідній школі, ознайомлюватися з культурними надбаннями свого народу, збагачувати й розвивати її далі.

Прийнявши на себе державну владу після Центральної Ради, керівництво Гетьманату проводило далі державну політику гуманітарного розвитку національних меншин в Україні, вважаючи це невід'ємною умовою

побудови суверенної багатонаціональної держави. Однак дане питання, порівняно з Центральною Радою, Гетьманат розглядав по-іншому. Зміст цієї новизни полягав у скасуванні закону Центральної Ради про національно-персональну автономію, припиненні діяльності національних міністерств та передачі справ державного управління національною культурою Міністерству народної освіти та мистецтва [3].

Але, незважаючи на скасування названого закону, підтримка гуманітарного розвитку національних меншин згідно з урядовою концепцією невинно тривала, удосконалювалися її форми і методи, збільшувалися державні асигнування на культуру, залучалося до цієї роботи все більше населення. Це дало можливість упродовж другої половини 1918 р., зокрема в місцях компактного проживання євреїв, відкрити густу мережу шкіл. Так, у Київській губернії заснувалося майже 40 середніх шкіл, гімназій, училищ та понад 150 початкових шкіл, чисельність яких була доведена до 190. Понад 230 початкових шкіл та 10 училищ відкрилося в Чернігівській губернії, і загальна кількість шкільних закладів була доведена до 280, які охопили навчанням майже всіх дітей шкільного віку в губернії. Відкривалися шкільні заклади й у інших губерніях України.

Також, завдяки державному управлінню освітніми і культурними закладами за кошти державних фондів значно розширився випуск навчальної, художньої й суспільно-політичної літератури мовами національних меншин. Розпочали перекладати твори класиків світової літератури, створювати спеціальні бібліотеки єврейської літератури або відділи у діючих бібліотеках і читальнях. За державний рахунок розгорнулася підготовка освітянських кадрів для шкіл, професійних училищ, вищих навчальних закладів. Зокрема, було відкрито Єврейський науковий інститут у Катеринославі з теологічним, юридичним, історико-філологічним, комерційно-економічним факультетами, збільшився набір учителів на діючі курси, педагогічні училища, розроблявся проект створення єврейського політехнічного інституту тощо. Крім того, Міністерство народної освіти та мистецтва постановило відкрити кафедри та спеціалізації з єврейської мови, літератури, історії, культури в деяких інститутах і університетах, дозволило читання циклів лекцій єврейською мовою у Київському університеті св.Володимира; профінансувало заснування мережі єврейських дитсадків, професійних училищ, курсів ліквідації неписьменності для дорослого населення, бібліотек, клубів тощо [4, с. 68].

На кінець 1918 р. в Україні для задоволення гуманітарних потреб єврейської меншини діяло 2,8 тис. початкових шкіл, 700 класів в українських або російських школах, 30 середніх загальноосвітніх шкіл, майже 100 гімназій, 30 технічних училищ (у цій мережі навчалося близько 240 тис. дітей), 5 технікумів, 5 учительських семінарій, кафедри у ряді педагогічних

інститутів і університетів, кілька інститутів і народних університетів. Ця мережа закладів давала можливість охоплювати культурно-освітньою роботою практично все єврейське населення. Такої можливості у 1918 р. не мала навіть більшість етнічних українців.

Щодо інших національних меншин, то варто сказати, що державна підтримка урядом П.Скоропадського їх гуманітарного розвитку була не такою масштабною, як підтримка єврейської меншини, але досить вагомою. Помітну допомогу Гетьманат надавав розвитку освіти польському населенню. У травні 1918 р. уряд виділив 112 тис. крб на підтримку польських шкіл. Надавалася допомога культурним закладам з місцевих бюджетів. Влітку 1918 р. держава виділила додаткові асигнування на відкриття нових польських шкіл, гімназій, народного університету, курсів підготовки учителів для національної школи й працівників культурних закладів. Уряд допомагав полякам налагоджувати видання періодичної преси, навчальної, художньої літератури, створювання бібліотеки, будинки культури "Просвіт", системи державного управління середньою освітою, кафедри у вищих навчальних закладах та інших культурно-освітніх установах [5].

У східних і південно-східних регіонах України мешкало чимало німців, греків, болгарів, татарів. Уряд П.Скоропадського на розвиток їх культури виділяв також значні асигнування. За державні кошти будувалися школи, гімназії, училища, народні університети, клуби, бібліотеки, театри, налагоджувалося видавництво на національних мовах навчальної, художньої літератури, періодичної преси. На Полтавщині було відкрито сільсько-господарську школу, у якій викладання проводилося українською, російською і німецькою мовами.

Польською, єврейською, німецькою мовами продовжували читатися лекції у Київському університеті св. Володимира, Новоросійському, Харківському університетах, у низці технічних і гуманітарних інститутів. У ВНЗ гуманітарного профілю відкривалися спеціалізації з літератури, мови, історії, культури народностей, які населяли Україну. Для татарського населення уряд відкрив у Києві при Борисоглібській школі національну татарську школу, видав розпорядження збільшити набір до татарських класів. Культурно-освітні заклади для мусульман засновувалися в Харкові, Херсоні, Луганську, Донецьку, Мелітополі та деяких інших містах. Відкривалися освітні заклади для болгарів, сербів, греків у населених пунктах Одеської, Миколаївської, Херсонської губерній [6].

Щодо взаємовідносин із російським населенням, то, незважаючи на те, що система державного управління освітою і культурою залишалася значною мірою ще зрусифікованою, а російськомовне населення чинило опір українізації, уряд і громадські організації знаходили компроміси, прагнули врахувати мовні, культурні та духовні потреби російського населення й до-

помагали розв'язувати йому проблеми подальшого гуманітарного розвитку. Для дітей росіян відкривалися початкові школи, гімназії, училища. В українських університетах, інститутах, педучилищах готувалися учителі для російських шкіл. У системі державного управління освіти, від шкільної до вищої, зберігалось або навіть вводилося багато нових предметів, курсів вивчення російської мови, літератури, історії, культури, економіки, політики, дипломатії. Не випадала з поля зору і позашкільна робота. Для російського населення створювалася мережа різних освітніх закладів, курсів ліквідації неписьменності, народних університетів, клубів, бібліотек, театрів, національних музеїв, видавалася періодична преса, навчальна, художня література [7].

У цілому внаслідок посилення матеріальної допомоги з боку уряду Української держави, активної організаційної роботи владних структур, культурних, громадських організацій на місцях у період Гетьманату значно прискорився гуманітарний розвиток національних меншин і збільшилася кількість населення, задіяного в різних формах культурної роботи.

Гуманітарним розвитком національних меншин не менш ґрунтовно займалася також Директорія. Прийшовши до влади, її керівництво відновило чинність усіх основних постанов і рішень Центральної Ради, дію закону про національно-персональну автономію, скасованого попереднім урядом, заново створило міністерства національних меншин [8].

На початку січня 1919 р. Рада Народних Міністрів обговорила питання державного управління гуманітарним розвитком серед національних меншин і прийняла постанову, у якій говорилося, що всі органи місцевого самоврядування, розв'язуючи проблему розвитку освіти національних меншин, зобов'язані розглядати ці питання винятково з їх представниками з наданням їм права голосу щодо прийняття рішення з розвитку освіти та проведення культурної роботи. Згодом уряд у законі про державне управління освітою в УНР постановив створити в кожній губернії шкільні ради у складі шістнадцяти осіб з членством у них представників від національних меншин.

Високої оцінки як із політичної, так і з державотворчої точки зору заслуговує рішення Директорії про прийом до вищих та середньотехнічних навчальних закладів України зарубіжних громадян, особливо тих країн, які здобули незалежність або вийшли з-під гніту інших держав. Цим законом Директорія прагнула допомогти таким країнам якнайшвидше підготувати власну національну інтелігенцію, створити державну систему освіти, сприяти зміцненню їх економічної й політичної незалежності.

Отже, Директорія УНР продовжувала курс попередніх українських урядів на розбудову культури національних меншин, надавала цьому процесу державно-управлінську й матеріальну підтримку, удосконалювала законодавчу базу, спрямовану на захист національно-культурних прав націо-

нальних меншин України. Усе це разом, незважаючи на важкі умови громадянської війни, поглиблення економічної розрухи, давало можливість національним меншинам України у цей складний період зберегти, а в ряді випадків навіть зміцнити основи тих культурних надбань, які вони здобули за два попередні роки української національної революції [9, с. 22].

Висновок. Завдяки державному управлінню гуманітарним розвитком національних меншин у добу української національної революції 1917-1920 рр. було досягнуто важливих змін й певних успіхів у цій сфері. На 1920 р. для національних меншин було створено близько однієї тисячі національних шкіл, училищ, технікумів, інститутів та сотні навчальних закладів змішаного типу, без урахування російських, яких у великих і навіть деяких середніх містах порівняно з українськими залишалася більшість. У тісному зв'язку зі шкільною, професійною і вищою освітою проходило формування й системи державного управління дошкільним вихованням підростаючого покоління та розгортання позашкільної роботи серед дорослого населення. Для державної системи освіти національних меншин налагодилася підготовка кадрів у педагогічних училищах, інститутах, університетах. Усе це разом створювало сприятливі умови для розвитку культури національних меншин України.

Напрями подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо шляхів впровадження досвіду державного управління гуманітарним розвитком національних меншин у добу національної революції урядами України в практику сучасних державотворчих процесів в Україні.

Список використаних джерел

1. *Фишеръ И.* Декларация прав национальных меньшинств / И. Фишер // Еврейская мысль. - 1918. - 26 янв.

2. *Чериковер И.* Антисемитизм и погромы на Украине 1917-1918 гг. (К истории украино-еврейских отношений) / И. Чериковер. - Берлин : Изд. Восточноеврей. ист. архива, 1923. - 176 с.

3. Про відміну закону від 9 січня 1918 р. про національно-персональну автономію і про скасування національних Міністерств // Держ. Вістн. - 1918.

4. *Розовик Д.* Становлення та розвиток культури національних меншин України (1917-1920 рр.) / Д. Розовик // Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. - 1999. - Вип. 45. - 247 с.

5. Закон про управління освітою в УНР // Життя Поділля. - 1919. - 16 берез.

6. Правила прийому у середні і вищі навчальні заклади України громадян зарубіжжя // Вільна Україна. - 1919. - 18 квіт.

7. Постанова Ради Народних Міністрів про асигнування у розпорядження спілки учителів м. Проскурова 300 тис. грн на допомогу учителям Проскурова потерпівших від погрому // Вістн. Укр. Народ. Республіки. - 1919.

8. Ухвала Ради Народних Міністрів про відновлення закону про національно-персональну автономію // Вістн. Укр. Народ. Республіки. - 1919.

9. *Данильченко О.* Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. ХХ ст. / О. Данильченко. - К. : Ін-т історії України АН України, 1993. - 298 с.

Людмила Юрчук,

кандидат педагогічних наук, доцент,

докторант кафедри управління освітою НАДУ

Механізми створення та напрями розвитку освітніх округів

У статті висвітлено етапи створення освітніх округів в Україні, проаналізовано їх функції та економічні і соціальні наслідки їх впровадження. Запропоновано механізми їх формування для використання державними службовцями і освітянами.

Ключові слова: освітній округ, освітній простір, освітня система, громада, громадсько-державне управління.

The article outlines the stages of creating educational districts in Ukraine, and their functions and economic and social implications of their introduction are analyzed. The possible mechanisms of using them by state workers and educators are offered.

Key words: educational district, educational space, educational system, community, state and public administration.

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена наявністю об'єктивних тенденцій розвитку української освіти: зростання вимог держави і суспільства до діяльності сільських шкіл у питаннях якості, ефективності, доступності освітніх послуг; необхідністю формування механізмів розвитку освіти на селі через створення освітніх округів, до яких входять різні моделі шкіл (у тому числі малокомплектні). Основне протиріччя сучасної освіти полягає в необхідності забезпечити надзвичайно широкий спектр освітніх послуг різного змісту, обсягу та якості і неможливістю це зробити на рівні кожної сільської школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми управління освітніми системами та окремі його аспекти, в тому числі й регіональні,